

dan dolayı "Şeyhzâde" lakabıyla anılır. Memleketi olan Bergama'daki tahsil hayatından sonra çeşitli medreselerde müderrislik yaptı; bir müddet Bursa kadılığı görevinde de bulundu. 1004 (1595-96) yılında İstanbul (Çarşıkapı) Sinan Paşa Dârülhadisî'ne (binası halen İşletme Enstitüsü olarak kullanılmaktadır) müderris tayin edildi ve Zilhicce 1014 (Nisan 1606) tarihinde vefatına kadar bu görevde kaldı.

Eserleri. İbrâhim Efendi'nin özellikle hadis, tefsir ve kelâm ilimleriyle meşgul olduğu bilinmektedir. Bu ilimlerle ilgili pek çok risâlesinin ve bazı eserlere yaptığı şerh ve ta'likatının bulunduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Müellifin basılmış herhangi bir eserine rastlanmamıştır. Kütüphanelerimizde nüshası tesbit edilebilen eserleri ise şunlardır: 1. *Envârü'l-bevânk fî tertibi Şerhi'l-Meşârîk*. Muhaddis Radıyyüddin Sâgânî'nin *Meşârîku'l-envârî'n-nebeviyye* adlı eserine İbn Melek tarafından yapılan *Meşârîku'l-ezhâr fî şerhi Meşârîku'l-envâr* adlı şerhin yeni bir usul ile tertip edilmiş şeklidir. Bergamalı İbrâhim eserin mukaddimesinde, bu kaynağa müracaat edenlerin istifadesini kolaylaştırmak amacıyla, onu *Meşâbîhu's-sünne* tarzında her babın hadislerini "sihâh" ve "hisân" diye ikiye ayırarak yeniden düzenlediğini kaydeder. Eserin tam bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Süleymaniye, nr. 279) bulunmaktadır. Aynı eserin *Merâîku'l-aşyâr fî tertibi Meşârîku'l-envâr* adıyla (Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1144) bir nüshası daha mevcuttur (aynı adlı eksik bir nüsha için bk. Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3711, vr. 91^b-95^a). 2. *Mecma'u'l-akâ'id*. Müellifin değişik akaid risâle ve manzumelelerinden faydalanarak derlediğini belirttiği bu risâlesi, daha sonra kendisi tarafından *Nazmü'l-ferâ'id fî silki Mecma'i'l-akâ'id* adıyla şerhedilmiştir (Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1388, vr. 101^a-105^a). 3. *Risâle fî mevzû'âtî'l-eğâdis*. Mevzû hadisler konusunda kaleme alınmış küçük bir risâledir (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 1934/2, vr. 6^b-13^b).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, KK, *Ruûs Defteri*, nr. 233, s. 217; Atâî, *Zeyl-i Şekâik*, s. 508-509; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1602, 1688-1689; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, I, 29; *Sicill-i Osmânî*, I, 98; *Osmanlı Müellifleri*, I, 229; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 614; Kehâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, I, 113; Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, s. 600; Ali Turgut, *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul 1991, s. 47.

METİN YURDAGÜR

BERGAMALI KADRİ

(ö. 937/1530'dan sonra)

Müeyyiretü'l-ulûm adlı
Türkçe dil bilgisi kitabı ile tanınan
Osmanlı âlimi.

Hayatı hakkında kendi eserinde söylediklerinden başka bilgi yoktur. Eserinden İstanbul'a gittiği, kitabını 937 (1530) yılında kaleme aldığı ve Kanûnî Sultan Süleyman'ın sadrazamı Damad İbrâhim Paşa'ya (ö. 1536) sunduğu anlaşılmaktadır.

Türkler'e Türk dilini öğretmek maksadıyla kaleme alınan ve Türkçe ilk gramer kitabı olan *Müeyyiretü'l-ulûm* Arapça'nın dil bilgisi kuralları örnek tutularak yazılmıştır. Eser iki bölümden meydana gelmektedir. Doksan dokuz sayfadan ibaret birinci bölümde Sadrazam İbrâhim Paşa hakkında yazılmış bir kaside yer alır. Arkasından kitabın yazılış tarihi ve yazılış sebebi belirtilerek önemi temas edilir ve esas konulara geçilir. Burada önce kelimenin tarifi yapılarak kelimeler isim, fiil ve harf (edat) olmak üzere üçe ayrılır. Sonra "bilmek" fiili esas alınarak Arapça sarfta olduğu gibi emsile-i muhtelif ve muttaridenin örnekleri verilir. Bu şekilde bütün fiil sigalarının tarif ve izahları yapılır; ekleri, olumlu, olumsuz, etken ve edilgen şekilleri gösterilip her birinin ayrı ayrı çekimleri yapılır. Ayrıca bu kısımda ism-i zamân, ism-i mekân, ism-i âlet, ism-i tasgîr, ism-i mensûb, ism-i tafdil ve fi'l-i taacüb üzerinde durulur.

Seksen üç sayfadan oluşan ikinci bölümde isimler konu edilmiştir. Burada isimlerin çeşitleri, çekimleri, sayılar, zamirler, zarflar, soru edatları, isim tamlamaları ve yapıları, cümle tamlayıcıları, hal ve istisna şekilleri, isim cümlesi, işaret isimleri ve edatlar üzerinde durulmuştur. Bu açıklamaların ardından şair Hayâlî Bey'in bir gazeli ele alınarak gazelde geçen bütün kelimeler hem sanat yönünden hem de Türkçe gramer kaide-leri açısından tahlil edilmiştir. Ayrıca daha önce açıklanmayan bazı kurallar da bu tahlil sırasında zikredilmiştir.

Müeyyiretü'l-ulûm bugünkü mânâda ilmi bir gramer kitabı olmamakla birlikte Türkiye Türkçesi'nin (Batı Oğuzca) ana kurallarını ihtiva etmesi ve Batı Türkçesi'yle yazılmış ilk gramer kitabı olması yönünden değerli bir kaynaktır. Daha

sonra Türk dilinde yazılmış kavâid kitaplarına ancak Tanzimat yıllarında rastlanmaktadır.

İlk defa 1911 yılında Bursalı Mehmed Tâhir tarafından bulunan kitabın bugün elde sadece tıpkıbasımı mevcuttur (Besim Atalay, *Müeyyiretü'l-ulûm*, tıpkıbasım, çevriyazılı metin ve dizin, TDK yayını, İstanbul 1946). 182 sayfadan ibaret olan eserin birinci bölümü Zilkade 974 (Mayıs 1567), ikinci bölümü ise 25 Rebülevvel 976'da (17 Eylül 1568) istinsah edilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Bergamalı Kadri, *Müeyyiretü'l-ulûm* (haz. Besim Atalay), İstanbul 1946; Kâzım Nâmi, "Türkçe Sarfın Mevcudu", *TY* (5 Teşrinievvel 1328), y. 1, sy. 24, s. 748-754; Bursalı Mehmed Tâhir, "Müeyyiretü'l-ulûm", *Bilgi Mecmuası*, nr. 6, İstanbul 1330/1914, s. 658-660; M. Fuad Köprülü, "On Altıncı Asırda Yazılmış Türkçe Türk Grameri", *Cumhuriyet*, İstanbul 27 Mart 1933; A. Dilaçar, "Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihi", *TDAY Belleten* 1971, s. 91; Güner Gülsevin, "Bergamalı Kadri ve Eseri Üzerine", *TDL*, sy. 461 (1990), s. 211-214; *TDEA*, V, 85; VI, 488-489.

EKREM BEKTAŞ

BERGAŞ b. SAİD

(برغش بن سعيد)

(ö. 1888)

Bû Saîd hânedanına mensup
Zengibar sultanı
(1870-1888).

1837'de doğdu. Babası Uman ve Zengibar sultanı olan Seyyid Saîd b. Sultan'dır. Sultan Saîd'in yedinci oğlu olan Bergaş'ın annesi ise Fatala isminde Habeşistanlı bir câriye idi. Seyyid Saîd'in ölümü üzerine (1856) oğulları Uman ve Zengibar Sultanlığı'na hâkim oldular. Bergaş babasının ölümünden hemen sonra

Sultan
Bergaş
b. Saîd

1856 ve 1859 yıllarında ağabeyi Mâcid'den ülke idaresini almak üzere teşebbüse geçtiyse de başarılı olamadı. 1859'daki ikinci teşebbüsünden sonra Bombay'a sürgüne gönderildi ve orada iki yıl kaldı. Sultan Mâcid'den sonra Zengibar sultanı olan Bergaş (7 Ekim 1870), Zengibar yanında Pemba, Lamu yarımadası, Kismayu, Barava, Marka, Makdişu ve Varşeyh bölgelerinde de hâkimiyetini sürdürdü.

Köle alım satımı Seyyid Saîd devrinde beri Zengibar'da da önemli bir ticaret konusu idi. Bu işle meşgul olan müslüman tüccarlar ülkede iktisadî bir güç oluşturuyorlar ve bölgeye herhangi bir Avrupa sömürge idaresinin girmesine engel oluyorlardı. İngiltere bu iktisadî gücü ortadan kaldırmak ve bölgeye hâkim olmak gayesiyle ülkesinde köle ticaretini yasaklaması için Bergaş'a baskı yaptı. Nihayet Sir John Kirk'ün tehdidi ve Sir Bartle Frere'in gayretleriyle 5 Haziran 1873'te Bergaş ülkesinde esir ticaretine son veren kanunu imzaladı. John Kirk bu hadiseden sonra Bergaş'ın özel danışmanı olarak 1886'ya kadar ülkede kaldı. Diğer taraftan 1877'de Lloyd Matthews Seyyid Bergaş'a askerî danışman olarak gönderildi ve onun yardımıyla 500 kişilik bir ordu kuruldu. Bu ordu köle ticareti yapan müslüman Araplar'la devlet adına mücadeleyi sürdürdü. Ancak İngilizler bölgeye hâkim olduktan sonra köle ticaretine kendi yönetimleri altında devam ettiler. Daha önce Portekizliler'i Doğu Afrika kıyılarından çıkaran müslüman Araplar iktisadî güçlerini kaybettikleri için sömürge güçlerine karşı mücadele edemediler.

Bergaş dönemi Afrika'nın doğu sahillerinde ve Zengibar'da İngiliz ve Fransız sömürge mücadelelerinin başlangıç dönemi oldu. Daha sonra aynı bölgeler Almanlar'ın da dikkatini çekti. Bugün Kenya topraklarında bulunan Lamu'nun ku-

zey sahilindeki Witu ve komşu Sevâhîlî toprakları bölgedeki Avrupalı sömürgeci güçlerden Almanlar tarafından "himaye edilen bölge" olarak ilân edilince (1885) Seyyid Bergaş durumu sert bir şekilde protesto etti. Almanya Zengibar açıklarına beş savaş gemisi göndererek Seyyid Bergaş'a himayeyi kabul etmesi için 24 saat süre tanıdı. Sonunda Sultan Bergaş durumu kabullenmekten başka çare bulamadı. Bunun üzerine Almanya Fransızlar'la birlikte bir heyet kurarak Sultan Bergaş'ın hâkimiyeti altındaki toprakları tesbite başladı. 1886'da İngiltere ve Almanya bölgede Sultan Bergaş'ın hâkimiyet sınırlarını belirleyen bir anlaşma imzaladılar. Sultan Bergaş bu anlaşmayı incelemek üzere altı aylık bir süre tanınmasını istediysen de İngiltere Dışişleri Bakanlığı anlaşmanın derhal imzalanmasını ve gereği üzere icraata geçilmesini istedi. Sınırların ve kendi yetkilerinin tesbiti hususunda görüşleri alınmadan böyle bir karara gidilmesi Sultan Bergaş'ı fevkalâde üzdü ve onurunu kırdı. Sonunda 7 Aralık 1886'da anlaşma imzalandı. Daha sonra Şubat 1888'de baba vatani Uman'ı ziyarete giden Sultan Bergaş aynı yıl 26 Mart'ta Zengibar'a döndü ve dönüşünden beş gün sonra elli bir yaşında vefat etti.

Bütün bu siyasî mücadeleler sırasında da Bergaş ulaştırma ve haberleşme konusunda önemli işler başarmıştır. 1872'de British India Steam Navigation Company, Aden-Zengibar arasında deniz yolundan aylık posta hizmetine başladı. 1879'da Eastern Telegraph Company, telgraf hattını kurarak, ülkeyi bütün dünya ile haberleşmeye açtı. Ayrıca ülkesine su kanalları açtırmak ve devamlı gemi seferleri koydurmak suretiyle de hizmet eden Bergaş Zengibar'ı Afrika'nın önemli ticaret merkezlerinden biri haline getirmiş, 1875'te İngiltere, Portekiz ve Fransa'yı ziyaret ederek Bû Saîd hâ-

nedanından Avrupa'ya giden ilk sultan olmuştur. Osmanlı Devleti ile de iyi ilişkiler kuran Bergaş'a Sultan II. Abdülhamid 1879'da Mecidî nişanı göndermiş ve bu münasebetle gelen Arapça teşekkürnâmeye 1880'de Bâbiâli'den cevap verilmiştir (BA, Yıldız Tasnifi, nr. 553/312, Ks. 18, Zrf. 93, Kar. 36).

BİBLİYOGRAFYA :

BA, Yıldız Tasnifi, nr. 553/312, Ks. 18, Zrf. 93, Kar. 36; R. F. Burton, *Zanzibar*, London 1872, I, 304; R. N. Lyne, *Zanzibar in Contemporary Times*, London 1905, s. 39; W. H. Ingrams, *Chronology and Genealogies of Zanzibar Rulers*, Zanzibar 1926; R. Said-Ruete, *Said b. Sultan*, London 1929; a.mlf., "Die Al-Bu-Said Dynastie in Arabien und Ostafrika", *Isl*, XXV (1932), s. 237-246; C. U. Aitchison, *A Collection of Treaties, Engagements and Sanads*, Delhi 1933, XIII, 4; Cevdet, *Tezâkir*, IV, 195-196; R. Coupland, *The Exploitation of East Africa (1856-1890)*, London 1939, s. 107, 188, 204; Artuk, *İslâmî Sikkeler Kataloğu*, I, 283; W. Phillips, *Oman: a History*, Beyrut 1971, s. 135-137, 143-149; Abdullah Saleh Farsi, *Seyyid Sa'îd b. Sultan: 1804-1856*, New Delhi 1986, s. 17-27; Ahmad Hamoud el-Maamiry, *Omani Sultans in Zanzibar (1832-1964)*, New Delhi 1988, s. 18-22; R. J. Gavin, "The Bartle Frere Mission to Zanzibar", *The Historical Journal*, V/2, Cambridge 1962, s. 130; C. H. Becker, "Bergaş", *İA*, II, 538-539; a.mlf. — C. F. Beckingham, "Barghash", *EI²* (İng.), I, 1043; a.mlf.ler, "Bergaş", *İDMİ*, IV, 414-415; A. Grohmanh, "Zengibar", *İA*, XIII, 532-533; C. F. Beckingham, "Bû Sa'îd", *EI²* (İng.), I, 1282-1283.

MUSTAFA L. BİLGE

BERGSTRÄSSER, Gotthelf

(1886-1933)

Sâmî dilleri uzmanı
Alman şarkiyatçı.

5 Nisan 1886'da Oberlosa'da doğdu. Babası ve dedesi Almanya'nın Sachsen eyaletindeki Plauen şehrinin Protestan rahiplerindendi. İlk öğrenimini Plauen'de gördü. Leipzig Üniversitesi'nde meşhur müsteşrik August Fischer'den felsefe, Sâmî dilleri ve Arapça dersleri aldı (1904). Üniversiteyi bitirdikten sonra çeşitli liselerde görev yaptı. Daha sonra Leipzig Üniversitesi'nde doktorasını verdi (1911) ve Sâmî dilleriyle İslâm ilimleri sahalarında doçentlik unvanı aldı (1912). Çıktığı Ortadoğu gezisinde (1914) Anadolu, Suriye, Filistin ve Mısır'ı ziyaret etti; bu arada Suriye ve Filistin lehçelerini öğrendi. I. Dünya Savaşı sırasında Dârülfünun Edebiyat Fakültesi'nde profesör olarak görev yaptı (1915-1918). Daha sonra Berlin (1919), Königsberg (1919), Breslau

Sultan Bergaş b. Said adına 1299'da (1882) basılan bakır sikke (İstanbul Arkeoloji Müzesi, Teşhir, nr. 888)